

Käänteentekevä tutkimus Peräpohjolan asutushistoriasta

JOUKO VAHTOLA *Tornionjoki- ja Kemijoki-laakson asutuksen synty: nimistötieteellinen ja historiallinen tutkimus*. *Studia Historica Septentrionalia* 3, Kuusamo 1980. 563 s.

Vuonna 1920 Heikki Ojansuu ennusti, että paikannimitutkimuksen »avulla selvitetään Suomen asutushistoria: tulevaisuus on paljastava, mikä siinä on lappalaisten, mikä suomalaisten ja ruotsalaisten osuus, se on näyttävä, mihin varsinaissuomalainen, hämäläinen ja karjalainen viljelys on keskittynyt ja kuinka se on levinnyt eri suuntiin». Jouko Vahtola on väitöskirjassaan toteuttanut omalta osaltaan Ojansuun ennustusta valitessaan tehtäväkseen selvittää Peräpohjolan kahden suurimman joen, Tornion- ja Kemijoen, laaksojen asutuksen. Aihe ei ole uusi, sillä samasta ongelmasta sekä siihen läheisesti liittyvistä kainulais- ja pirkkalaiskysymyksistä on varhemmin sanonut sanansa melkein jokainen historioitsija.

Vahtola on tutkinut sitä, milloin asutus on jokilaaksoihin syntynyt, ketkä asuttivat jokilaaksojen eri osat, millaisia etnisiä, kronologisia tai maantieteellisiä eroja alueiden asutuksessa on havaittavissa ja miten voitaisiin ratkaista kainulaisten ja pirkkalaisten ongelma. Tutkimus poikkeaa edeltäjistään huomattavasti, sillä tavanomaisen, historiantutkimuksessa hyödynnetyn asiakirja-aineoksen rinnalla on päälähteenä käytetty paikannimistöä, joka aiemmassa tutkimuksessa on pikemmin ollut oheis-

ainesta. Huomattava lähdepohjan muutos on vaatinut myös metodien tarkistamista: Vahtola ei ole voinut tyytyä pelkkiin satunnaisiin nimistöyhtäläisyyksiin. Teoksen idea ja metodinen perusta juontuu niistä onomastisista tutkimuksista, joissa on esitetty, että nimenmuutos on sidoksissa erityisiin nimeämismalleihin, jotka ovat vaihdelleet muoti-ilmion tavoin eri aikoina ja eri seuduilla. Nämä nimeämismallien toteumat voidaan havaita reaalistuneina eri nimityyppien levikistä. Asutushistorian ja nimien levikin Vahtola on kytkenyt yhteen olettamalla saman nimen tai nimityypin esiintymisen tutkimusalueella ja jossain muualla (Suomessa) merkitsevän sitä, että asutusta on kulkeutunut vanhemman asutuksen alueelta Peräpohjolaan, joka on uudisasutusalueita: nimeämismalli on väestön mukana siirtynyt pohjoiseen.

Uudentyyppistä on se, että Vahtolan tutkimusmateriaalina on ollut alueen koko paikannimistö (noin 90'000 nimeä). Siitä hän on valinnut lähempää tarkasteltavaksi noin 900 nimeä tai nimityyppiä, joiden alkuperäiskieli, sisältö tai erityisesti levikki on asutushistorian kannalta merkittävä. Kun tiedetään, että nimien levikkien selvitys on ollut aiemmin varsin vähäistä, ymmärretään, että Vahtola on joutunut yksinomaan tutkimusaineiston järjestelyä varten tekemään laajan selvitystyön, josta varmaan valtaosa on jäänyt näkymättömiin. Käytännössä hän on tämän työlään tehtävän ratkaissut niin, että tarvittavaa vertailuainesta on poimittu nimitoimiston yleishakemistosta ja -kokoelmista, joihin sisältyy noin 70 prosenttia Suomen nimistöä. Har-

voista keskiaikaisista asiakirjoista ja 1540-luvun verotuslähteistä voidaan päätellä asutuksen olleen jokilaaksoissa koko historiallisen ajan vakiintunutta. Tämän päätelmän tehtyään Vahtola ryhtyy erittelemään eri asutuskomponentteja. Ensinnäkin hän selvittää, että keskeisten luonnonpaikkojen nimistöstä suuri osa on lappalaisperäistä, mikä epäilyksettä osoittaa pohjimmaisen asutuskerroksen olleen lappalaista. Uudisväestö on vähitellen syrjäyttänyt ja sulauttanut lappalaiset luultavasti jokien alajuoksulta alkaen. Silti esimerkiksi Tornionjoen suussa lienee pitkään 1500-luvulle saakka ollut jonkinlainen lappalaisyhteisö samoin kuin Kemijoen varressa Tervolan seudulla.

Vanhin ja Vahtolan mukaan vahvin eilappalainen nimistö- ja asutuskomponentti on ollut hämäläislähtöinen. Esinelöytöjen ja siitepölyanalyysien perusteella arvioiden hämäläisvaikutus, ensin keräily, myöhemmin vakinaisempi asutus, olisi alkanut jo merovingiaikana (v. 600—800 jKr.) ja saavuttanut huippunsa v. 1000—1150. Vahtola on nimittänyt »hämäläisiksi» kaikkia niitä nimiä, joiden päälevikki ulottuu suunnilleen Näsijärven tienoolta Saimaan seudulle ja toisinaan vielä Laatokalle saakka. Levikkierot hän tulkitsee niin, että Laatokalle asti levinneet nimet ovat vanhempia kuin ne, joiden levikin itäsyryä asetuu Savoan: Karjalan voimistuessa »hämäläiset» olisivat menettäneet Savon takaiset erämaansa, minkä vuoksi nuorempien nimeämismallien tuottamia nimiä ei esiinny Saimaan itäpuolella.

»Hämäläisperäistä» nimistöä Jouko Vahtola on löytänyt erityisesti Tornionjoen laaksosta mutta myös Kemijoen varresta. Tornionjoen nimistön hämäläisyyksien suurempi määrä selittyy Vahtolan toteamalla tavalla: joen laajat ja rehevät niityt ovat olleet houkuttelevampia kuin Kemijoen karummat rannat, ja hämäläiset, jotka ensiksi ovat retkillään asettuneet Peräpohjolaan, ovat pystyneet valtaamaan parhaat asuinseudut; myöhemmin saapuneille tulokkaille ovat jääneet toisarvoisemat paikat.

Murteentutkimuksen taustaa vasten

ovat yllättävän heiveröisiksi osoittautuneet ne Peräpohjolan nimistön piirteet, jotka ovat yhteisiä Varsinais-Suomen tai Ala-Satakunnan tai Etelä-Pohjanmaan kanssa. Vahtola ikää harvat lounaiset nimistöyhtäläisyydet etupäässä myöhäiskeskiaikaisiksi; Turun kaupan voimistuessa kauppiat ovat vaeltaneet sekä myöhemmin asettuneet pohjoiseen. Etelä-Pohjanmaan ja Peräpohjolan nimistön yhteiset erityispiirteet näyttävät olevan vähäisiä, eikä niitä ole pystytty ikäämään.

Hämäläisten varsinaisia kilpailijoita Peräpohjolan valtaamisessa näyttävät olleen karjalaiset. Armas Luukon, Viljo Nissilän ja muiden tutkimusten perusteella on jo varhemminkin tiedetty karjalaispaineen ulottuneen Perämeren pohjukkaan. Nimistöstä on Jouko Vahtola päätellyt karjalaisen sijoittuneen lisäksi Tornionjokilaakson hämäläisasutuksen lomaan sekä yleisemmin Kemijoen varteen. Hänen mukaansa siirtolaiset olisivat lähteneet Peräpohjolaan 1000—1200-luvulla varsinkin Laatokan luoteis- ja pohjoisrannalta sekä etelämpää Kannakselta ja Länsi-Karjalasta.

»Pirkkalaiskysymyksen» ratkaisun Vahtola on rakentanut karjalaisen varaan: *bir(k)karlit* olisivat olleet Tornionjokilaakson asukkaita, jotka ovat suojanneet Ruotsin edut idän karjalaisten pyrkimyksiltä ja saaneet vastikkeeksi oikeuden verottaa lappalaisia. *Birk* olisi ollut erityisoikeusalueen nimitys; *bir(k)karl* tarkoittaisi alueella asunutta erioikeuden saanutta henkilöä. *Kainulaiset* ja *kveenit* olisivat Vahtolan mukaan Pohjanlahden alavien rantamaiden asukkaiden nimityksiä: *kveeni* olisi norjalaisten käyttämä kansallisuuden nimi, joka tarkoittaisi Tornionjokilaakson hämäläisperäisiä asukkaita ja joka johtuisi muinaisnorjan appellatiivista *hvein* 'alava märkä maa, suo'. Saman sanan varhemmasta etymologisesta vastineesta ehkä juontuisi suomen appellatiivi *kainu(u)* 'alava maa', josta taas olisi kehittynyt nimitys *kainulaiset*.

Näiden nimistö- ja väestöainesten lisäksi Vahtola on erottanut vähäisemmät ruotsalaiseen, norjalaiseen ja saksalaiseen siirtolaisuuteen viittaavat nimistökerrokset. Varsin yksityiskohtaisesti hän on esitellyt savo-

laisten muuttoa Peräpohjolaan.

Tutkimuksen merkitystä arvioitaessa on ensinnäkin pohdittava sitä, oikeuttavatko alueiden väliset paikannimistön yhteispiirteet olettamaan seutujen asutuksen yhteyttä. Jouko Vahtola on katsonut, että yhteispiirteet johtuvat aina asutusyhteydestä. Otaksuma sopii parhaiten sellaiseen nimistöön, joka ei ole syntynyt suoraan homonyymisestä ei-proprisesta elementistä vaan jonkin nimeämismallin mukaan: *Kaituri*-nimet ovat vain välillisesti sidoksissa yleiseen *kaita*-adjektiivisiin samoin kuin *Kylkiäiset* tavalliseen *kylki*-apellatiiviin. Malleihin perustuva nimeäminen vaikuttaa siis todistusvoimaiselta. Useimmilla suoraan appellatiiviseen elementtiin palautuvien nimien levikkeillä lienee myös asutushistoriallinen tausta. Tätä tulkintamallia on kuitenkin käytettävä harkiten ja säästelelläisesti, sillä eräänlaisesta virtaviivaisuudesta huolimatta selitykset saattavat osua harhaan: käsite tai tapa ja niiden mukana sana on saattanut siirtyä asutusvirroista piittaamatta.

Esiteltyjen paikannimien levikkien luotettavuuden arvioinnissa on kaksi puolta: onko tekijä ottanut huomioon kaiken saatavilla olevan nimistön ja onko hän ryhmitänyt nimet etymologisesti oikein niin, että kaikki tarkasteltavaan levikkiin kuuluva tarpeellinen aines on mukana? Tutkimusalueen nimistö on hyödynnetty »systemaattisesti ja totaalisesti» (s. 282), mutta vertailumateriaali on puutteellista: nimitoimiston yleishakemistosta ja -kokoelmista puuttuva aines (ainakin pitäjät Sääminki—Äänekoski) on huonosti edusteilla eikä käytetyiksi ilmoitettuja kokoelmiakaan ole tutkittu huolellisesti ja läpikotaisin. Aineiston täydellisyys olisi nähdäkseni ollut tärkeää sen takia, että tärkeimmät kronologiset päätelmät nojautuvat melko harvinaisten nimien levikin eroihin ja tällaisia jo pienikin aineslisä saattaa melkoisesti muuttaa. Toisaalta nykynimistö, jonka varaan tutkimus on rakennettu, ei vastaa tarkalleen sitä tilaa, joka on vallinnut joskus 500—1000 vuotta sitten, vaan on oletettava, että osa nimistöstä on hävinnyt. Esimerkiksi *Ajos*-nimiä (s. 158) on vielä 1700-luvulla ollut Sydän-

Hämeen ulkopuolella aina Sammatissa saakka.

Paikoin tekijä on horjahtanut nimien etymologioinnissa. Esimerkiksi sivulla 257 hän toteaa *Loukas*-nimien johtuvan appellatiivista *loukas* 'loukkupyydyys' mutta ei ole huomannut, että etenkin Varsinais-Suomessa ja Hämeessä *loukas* on peltoa tai viljelystä merkitsevä maastoappellatiivi. Siten sivulla 258 esitetty kartta sisältää etymologialtaan kahdenlaista *Loukas*-nimistöä: *loukas* 'loukkupyydyys' ja 'viljelys'. Yleensä Vahtola näyttää suosineen appellatiiviin nojaavia etymologioita: vaikka esimerkiksi tunnetaan harvinainen appellatiivi *järviö*, ei ilman muuta ole varmaa, että *Järviö*-nimet polveutuisivat siitä; kehitys on saattanut olla mutkikkaampaakin. Appellatiivisen etymologioinnin korostus näkyy myös siitä, että Vahtola on luokitellut partisiippinimikin »appellatiivikantaiseen nimistöön» (s. 112, 123, 190—192, 231, 242).

Pienistä puutteistaan huolimatta Vahtolan tutkimus on kokonaisuutena merkittävä ja urauurtava metodeiltaan, laajuudeltaan ja tuloksiltaan. Jalmari Jaakkolan kehittämä pirkkalaisteoria samoin kuin Kustaa Vilkunan Kainuuta koskeva »nuppikeppiteoria» ovat Vahtolan tutkimuksessa osoittautuneet utopioiksi. Niiden sijaan Jouko Vahtola on luonut aukottoman tuntuisen hämäläisten varhaista vaikutusta tähdentävän Peräpohjolan asutushistorian.

Timo Alanen